

resultaat dat de keuze oplevert, benadrukt deze het cruciale belang om in onderzoek over een nauwkeurige reproductie te beschikken. Zo vullen twee prachtige houtsneden uit Thomas More's *Utopia* (1518) twee hele pagina's. Antieke prenten en foto's werken met hun vlekken en slijtagesporen zo levensecht dat de onderzoeker de neiging voelt om witte archiefhandschoenen aan te trekken.

Het boek toont roodbruine of sepiagele 'zwart wit'-foto's die de liefhebber een plezier doen. Informatie over de afbeeldingen staat vermeld in het register, waarbij de samenstellers waarschuwen voor de kwaliteit. Het is een herkenbaar en waarschijnlijk onvermijdelijk probleem bij een collectie met een leeftijd en omvang als die van het IISG.

Het overzicht door de tijd en ruimte heen vormt de grote aantrekkingskracht van het boek. De Chinese kaart (1981) die met de eenvoud van een pictogram kinderen tot lezen en schrijven aanzet, vormt een boeiend contrast met een Russische poster (1920) van een heroïsche ruiter met een vergelijkbare boodschap. Een Ethiopische pentekening (1970's) van een schoolklas toont behalve stilistische en ideologische verschillen de minimale omstandigheden waaronder scholieren in de buitenlucht onderwijs krijgen.

Naast verschillen zijn er ook verrassende overeenkomsten, zoals tussen de foto's van hippies die Marokko doorreisden in 1970 die in haardracht, kleding en woonomstandigheden veel lijken op de mensen in de Duitse leefgemeenschap 'Wendepunkt', vijftig jaar eerder.

*Beelden van streven* brengt effectief de beeldcollectie van het IISG onder de aandacht van een algemeen publiek én onderzoekers. Als pleidooi voor historisch onderzoek missen de fraaie reproducties en de levendige tekst hun uitwerking niet. De gecombineerde methode van een collectiepresentatie en een reflectie daarop is minder succesvol. De helderheid van de presentatie wordt gehinderd door een onduidelijke categorisering en onuitgewerkte interpretaties.

Marga Altena

Hanno Brand (ed.), *Trade, diplomacy and cultural exchange. Continuity and change in the North Sea area and the Baltic c. 1350-1750* (Hilversum: Verloren, 2005) 226 p. ISBN 9065508813

De kusten van de Noordzee en de Oostzee waren in de vroegmoderne tijd door contacten over water onderling relatief goed bereikbaar. Er waren dus intensieve onderlinge handelscontacten. De bundel *Trade, diplomacy and cultural exchange* gaat op aspecten daarvan in. De bundel is opgedeeld in drie delen; een over handel, een over economische politiek en een restcategorie, geordend rond het idee van een gemeenschappelijke cultuur.

Het deel over handel opent met een bijdrage van Clé Lesger en Eric Wijnroks, waarin de *gateway-analyse* waaraan Lesger eerder al Amsterdam onderwierp, wordt toegepast op Antwerpse kooplieden in chamois leer en vele andere goederen. Namen van kooplieden uit dit netwerk duiken ook weer op in de studie van Michiel de Jong over de Nederlandse kooplieden die met de Zweedse kroon handelen in koper en ijzer, dat nodig was voor de wapenijverheid in de Republiek. En die metalen komen weer terug in Leos Müllers beschrijving van het netwerk van Hollandse kooplieden in Zweden, die daar van alles leveren om de Zweedse economie te moderniseren, van

verzekeringen tot geschoolde arbeid. Een buitenbeentje in dit groepje studies is Andrew Little's studie over Britse zeelieden op de Nederlandse vloot. Hij vestigt de aandacht op het interessante nieuwe gegeven dat er nogal wat Engelse zeelieden op de vloeten van de Republiek dienden.

Het tweede blok artikelen heeft als thema *Economic policies in the Hanse region* meegeregen. Job Westrate brengt de handel tussen Dordrecht en het Duitse achterland rond 1550 in kaart, gebaseerd op de informatie die riviertollevingen leveren. Hij onderscheidt moderne en traditionele handel, en treft ze allebei aan. Redacteur Hanno Brand gaat in op de rol van Habsburgse diplomaten tijdens de Hollands-Wendische oorlog van 1510-1514. Het lukt de eens zo machtige Lübeckenaars in deze oorlog niet om de Hollanders uit de Oostzee te verdrijven en Brand laat zien dat de Brusselse regering daarbij effectieve steun verleende. Mike Burkhardt laat zien dat het Kontor van de Hanse in Bergen niet – zoals formeel vastgelegd was – geheel afgesloten was van de omringende Noorse samenleving. In tegendeel, er waren op allerlei niveaus uitwisselingen tussen Noren en de kooplieden en hun personeel. Ook Justyna Wubs-Mroczek schrijft over Bergen. Zij concentreert zich op de biermarkt, en beschrijft hoe Scandinavië overgaat op hobbier, overigens in lijn met wat er elders in Europa gebeurt.

De laatste twee studies gaan daarmee feitelijk al in op het thema van het derde blok: culturele uitwisselingen. De in dit blok bijeen gebrachte studies richten zich echter vooral op hoge cultuur. Vincent Robijn gaat in op de schepenmemorie, een corporatie waarin de leden van de Kampense raad elkaar steun en verzorging van hun zielenheil boden. Lars Hendrikman komt wat meer aan het eigenlijke thema van culturele uitwisseling toe door niet alleen in te gaan op Christiaan 11 van Denemarkens voorliefde voor Nederlandse schilders, en de wijze waarop de vorst zich laat afbeelden te plaatsen in de Europese cultuurgeschiedenis. Ook op minder *high brow* niveau is Christiaan 11 een goed symbool voor de thematiek van de bundel. Als onderkoning van Noorwegen werd hij in 1507 in Bergen verliefd op Duveke, wier moeder Birgit Willems uit Amsterdam afkomstig was en in Bergen een kroeg begon nadat Duvekes vader, een koopman, overleden was. Duveke en Birgit hadden een merkbare Nederlandse invloed op Christiaan 11, in ieder geval totdat deze een wettig huwelijk met Isabella van Oostenrijk sloot. Omdat Isabella in Mechelen woonde, vormde ook dat huwelijk overigens een band met de Nederlanden, dat het voor Christiaan logisch maakte om zijn iconografische programma voor een belangrijk deel door in de Nederlanden werkzame kunstenaars uit te laten voeren. In dit blok laat een studie van Joop Koopman zien hoe de overheid van de Republiek in zijn censuurpolitiek niet ongevoelig was voor de meningen van buitenlandse vorsten. Als men zich echt zorgen maakte, werden voor buitenlandse hoven onwettige publicaties inderdaad bestreden; in andere gevallen ging het de gezagsdragers in de Republiek slechts om de indruk te wekken dat men dat deed. Overigens konden ook publicaties van buitenlandse vorsten zelf door de censuur getroffen worden. Hans van Koningsbrugge verzamelde enige reacties in de Republiek op de Zweedse koning Gustav 111, maar zijn collectie oogt nogal toevallig. Cornelius Hasselblatt, ten slotte, gaat in op buitenlandse invloeden op de Estse literatuur. Vooral de laatstgenoemde studies laten zien dat deze bundel niet helemaal ontkomen is aan het lot van veel congresbundels, namelijk dat niet alle bijdragen even goed bij het thema van de bundel passen.

Deze zeer korte samenvattingen van de geboden bijdragen laten wel zien dat de thematiek van handel, de daardoor veroorzaakte culturele contacten en de pogingen van de overheid om een en ander te beheersen in deze studies steeds terugkeren. Kennelijk is de natuurlijke samenhang van deze kuststreken voldoende om enige cohesie

te scheppen. Met uitzondering van de laatste bijdragen heeft deze bundel een grotere eenheid dan meestal het geval is met gebundelde oogsten van workshops. Die eenheid is kennelijk een late erfenis van de Hanze, zoals ook Dick de Boer in zijn inleiding het Groningse onderzoeksprogramma op dit gebied kwalificeert. Een meer systematisch en samenhangend onderzoek zou wellicht kunnen bijdragen aan de kwantificatie van migratiestromen, handelsbewegingen, financiële en economische instituties, prijsconvergenties en handelsverdragen en die vergelijken met wat er in andere regio's plaatsvond. Dat zou een mooi doel zijn voor vervolgprojecten van het Groningse Hanze Studiecentrum.

*Lex Heerma van Voss*

*Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam*

Joep de Hart, *Voorbeelden & nabeelden. Historische vergelijkingen naar aanleiding van de dood van Fortuyn en Hazes* (Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2005) III p. ISBN 9037702481

Met name vanaf het jaar 2000 en alle dramatische gebeurtenissen die Nederland en de wereld sindsdien hebben meegemaakt, is de behoefte aan een snelle duiding van ontwikkelingen in de samenleving sterk toegenomen. Ook psycholoog en socioloog De Hart van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft met zijn ruim honderd pagina's tellende essay *Voorbeelden & nabeelden* daaraan een bijdrage geleverd. De Hart behandelt in zijn boekje vier onderwerpen die de samenleving in de afgelopen honderd jaar danig hebben beroerd: dramatische overlijdens en begrafenissen, Koninklijke huwelijken en de door voetbal ontketende oranjekeortsen. De Hart wenst binnen het genre van een essay zowel historische parallellen te maken als analyses van de moderne samenleving te geven. Deze ambitie dwingt de auteur om de zaken summier uit de doeken te doen en met grote stappen zijn onderwerpen te behandelen. Daarbij steunt hij vooral op ouder onderzoek of eerder verrichte duidingen. De historische vergelijking tussen de begrafenissen van Pim Fortuyn en Domela Nieuwenhuis en de emoties daaromheen, na elkaar beschreven, levert in feite als conclusie niets nieuws op dan de clichématige constatering dat er overeenkomsten en verschillen waren. De begrafenissen van Johnny Jordaan en André Hazes worden 'exemplarisch' genoemd voor de nieuwe emotieve ruimte die er sinds de jaren zestig zou zijn ontstaan. Dat leidt dan soms tot evaluerende zinnen als: 'In het verzuilde Nederland lagen ook qua gevoels-huishouding grote groepen permanent in dezelfde haven, terwijl tegenwoordig elk scheepje op zijn eigen kompas wenst te varen' (p. 35), als een metafoor voor het toenemend publiek uiting geven aan individuele emoties. Verder lezen we vooral gezichtspunten en duidingen die we al eerder in de commentaren direct na Hazes' herdenkingsdienst in de Arena konden lezen. Aan een historische *vergelijking* van de rouwverwerking rond beide zangers komt de auteur niet toe.

Ook in de paragraaf over de huwelijken van Juliana, Beatrix en Willem-Alexander komen de 'Conclusies en overwegingen' voornamelijk neer op bekende refreinen als 'de bom', 'de kus' en 'de traan'. Het bronnengebruik is soms opmerkelijk eenzijdig, zoals wanneer de citaten van slechts één enkele journalist een veel te centrale plaats in de analyse krijgen. Een journalist kreeg daarbij bovendien het verwijt 'nogal apodictische conclusies' te trekken en, zo voegt De Hart er verder aan toe, 'Veel verder gaan de analyses niet' (p. 46). Maar die conclusie zou evengoed op De Hart zelf van toepassing